

PORODIČNA ELEGIJA

Književnica Srebrenka Gluhić Ilić dugo se bavila uredjivanjem i stvaranjem televizijskih programa i u svakom žanru, u kojem se ogledala, ostavila je ozbiljan i prepoznatljiv trag. Naravno, saglasno svom obrazovanju i preferencijama, najviše je dala kulturi na televiziji, ali se čini da je zvezdane godine njene karijere doneo specifičniji zaokret ka dokumentarizmu, negde oko 1985. godine. Ono što je na tom polju autorski radila ili kao urednik pokretala i podržavala spada u kategoriju istinskih prodora, i to je, na svoj način, potvrdila i nagrada Festivala dokumentarnog i kratkog filma, koja joj je 1992. godine dodeljena „za hrabrost i slobodu u koncipiranju dokumentarnog TV programa“. Konačno, Srebrenka je o estetici stvarnog i poetički razmišljala i teoretizirala u knjizi razgovora sa rediteljem Božidarom Kalezićem *Televizija kao sudbina*.

Ova linija inspiracije dosledno se nastavlja i u književnosti, u dokumentarno ispovednoj prozi Srebrenke Gluhić Ilić čiju nam biografsku i autobiografsku prirodu otkriva već srećno nađeni prvobitni naslov *Moji* (u radnoj verziji). Podnaslov *Zapis protiv zaborava* upućuje dalje, na angažovani aspekt ovog zapisa, neslaganje sa predrasudom da sudbinama više ili manje običnih ljudi po pravilu nedostaje interesantnost koja bi zaslužila da bude književno obrađena, a pogotovo da u njima nema kvaliteta univerzalnog. Tome snažno protivreči uzvik Dušana Matića: „Svi smo mi knjige nepročitane!“ Ova izreka kao da je manifest dokumentarizma i njegovog prava na istraživanje koje će pokušati da otkrije čudesno ne samo tamo gde bi se ono moglo očekivati nego i na malo izglednom putu kojim će krenuti samo autor velike intuicije i pravog dara.

Kao što nam izričito, ne samo pomenutim radnim naslovom, predočava Srebrenka Gluhić Ilić, glavni junak jeste njena porodica. O sudbinama brojnih članova te familije, kako po majčinom, crnogorskom, tako i po očevom, muslimanskom rodu, književnica svedoči na osnovu ličnog iskustva, koje obuhvata period posle Drugog svetskog rata, a kad god kreće da se spušta niz porodično stablo u prošlost ili da se penje pobočnim granama, ona se oslanja na saznanja drugih, sebi bliskih osoba. No ako je prvobitno to možda i htela, njena priča nikad se ne sklapa u celovitu i kontinuiranu porodičnu hroniku, već se pre svega uspelo drži u vazduhu kao kovitlac sećanja, jakih ličnih impresija i uzbuđenih remniscencija na istorijske događaje koji ljude i porodice bacaju putevima van njihove kontrole, čineći ih bespomoćnima. Oklevanja oko pojedinih datuma i mesta zbivanja i ukazivanje na nepotpunost podataka do kojih se moglo doći, samo povećavaju verodostojnost ovih kazivanja o jednoj generaciji koja je idealistički upravo htela da istoriju stavi pod kontrolu i izmeni njen nepovoljni tok.

Centralna figura pripovesti jeste Srebrenkina majka Danica, suptilno izvajan lik, čija je životna drama privilegovani deo ukupne porodične sage. To je časna i saosećajna ličnost,

puna zanosa, čiji će svet snova ostati nedosanjan, a veliki slikarski talenat neostvaren, pošto će joj se na putu isprečiti zla sila istorije, društvena nepravda i najezda ličnih nesreća. Kako doneti književnim izrazom bar nekoliko upečatljivih epizoda iz te životne storije pune preokreta, prodora i bezizlaza? Ono što je Rolan Bart nazvao “efekat stvarnog” ovde nije bilo potrebno pojačavati. Dovoljno je samo bilo imati na umu davno utvrđenu istinu da biografski i činjenično verodostojni događaji mogu u sebi sadržati toliko neobičnog i čudesnog da to ni najinventivniji umetnik ne bi mogao da izmašta i smisli. Tog putokaza držala se, zapisujući, Srebrenka Gluhić Ilić i pri tome koristila mogućnosti i slobode ispoljavanja talenta kakve njena majka nije imala, ali za koje se žrtvovala.

Naša autorka i sama upotrebljava poređenje između naoko skromnog dokumentarnog beleženja činjenica i, sa druge strane, životnih i estetskih intenziteta, na čije najviše domete i bleskove polaže pravo, u tradicionalnim predstavama, isključivo umetnost. Tako će ona reći da joj se njen deda, ugledni predratni sudija Božo Martinović - kojeg nije mogla da upozna, jer su ga Italijani streljali 1942, nekoliko godina pre njenog rođenja - javljao u sećanjima na detinjstvo “kao literarna podloga, do detalja razrađena figura”. Toj emocionalno umetničkoj viziji najviše je doprinela jedna posleratna poseta bioskopu – povlašćenom mestu fikcije i zaborava. Pre filma se u kinu “Balkan” prikazivao “Fimski žurnal” i majka Danica, koja je sedela uz Srebrenku i njenu baku, vrisnula je u jednom trenutku “Tata...” i srušila se na pod između sedišta jer je na platnu, gotovo neverovatnim sticajem okolnosti, ugledala scenu streljanja grupe partizana i, u magnovenju, prepoznala među njima svog oca Boža, koji im je u jednoj akciji pomagao. Mnogo godina posle tog traumatičnog doživljaja iz detinjstva – projekcija je, naravno, bila prekinuta i razvodnice su pomagale Dani da se osvesti – Srebrenka će, dok je radila u Dokumentarnom program televizije, taj filmski zapis pronaći i sačuvati.

Za drugi, takođe uzbudljiv događaj, Srebrenka piše da je to “bila gotovo filmska priča sa mnogo neizvesnosti i srećnim krajem”. Pošto je u Bosni, podno Majevice, negde 1942-1943. godine partizanska jedinica bila razbijena i okružena nemačkim snagama, Danica je sa drugaricom Radom bežala i sakrivala se u gustoj šumi da bi, što je bilo jedino moguće rešenje, našla prinudno skrovište na jednom razgranatom drvetu i oko njega. Tu su sastavile sedam dana u strahu i neizvesnosti, prepuštene same sebi. Iznemogle, promrzle, gladne i već uočene od ljudi iz obližnjeg sela, što je bio ogroman rizik, njih dve je naposletku spasla grupa partizana stacionirana u zemunici sa tajnom radio-stanicom. Tada je Danica prvi put srela svog budućeg muža Omera Gluhića, komandira odreda.

Ako produžimo putem poređenja stvarnih događaja sa umetničkim intenzitetima, mogli bismo reći da još više filmičnog zapleta donosi epizoda u kojoj Danica, tokom rata, stiže i do rodnog mesta. Smestila se u kući tetke Gine i teče, prote Šiljka, koji joj je bio drag, ali u kojem je ideološka zaslepljenost nadjačavala rodbinska osećanja i elementarnu ljudskost.

U pogrešnom uverenju da Danica prisluškuje njegov sastanak sa drugim pripadnicima četničkog pokreta da bi o svemu obavestila partizane, on ju je brutalno udario nogom posred prsa. Bila je osuđena na smrt vešanjem, a od tog mučnog kraja, dok je sa gorčinom čekala zoru i izvesnu smrt, spasio ju je iznenadni upad partizanskog odreda koji je, u dramatičnom obrtu zbivanja, uhvaćenu grupu četnika, pa i njenog tetka ubrzo odveo na streljanje.

Da prave humanosti ima, pokazala je sama Danica jedne ratne noći na Romaniji, kada je njena jedinica morala da da se u žurbi povuče pred neprijateljem. Danici su ostavili u zadatak da ostane u kolibi sa najtežim ranjenicima, kojima više nije bilo pomoći. Bez lekova, samo sa tepsijom vode i blagom reči utehe, ona se svu noć kretala među umirućim mladim ljudima, koliko da čuju njen glas, oseće podršku i ljudsko prisustvo i znaju da nisu sami. Kad je i poslednji jauk utihnuo i poslednji trzaj smrtno ranjenih tela prestao, i ona je potonula u težak san i probudila se u osvit dana među mrtvima. Tražeći najvišu tačku poredjenja, Srebrenka uz ovu potresnu, ali i gotovo poetsku scenu, primećuje empatično (i metapoetički) “da je to bila žrtva dostojna grčke tragedije”.

Istorija se ovde javlja kao fon na kojem pojedinci i kolektivi ostavljaju trag i na kojem se uspostavljaju lični moralni izbori i jedinstveni emocionalni odgovori ljudi kada se nađu suočeni sa graničnim situacijama egzistencije, posebno sa smrću dragih i najbližih.

Upravo emocionalna stanja i previranja formiraju konstruktivni princip ove pripovesti. Brojni i raznorodni njeni momenti, uprkos figuri skromnosti pisca („Moje misli, moje razbacane misli i nesređena sećanja koja bi htela da me uguše u svojoj želji da se iskobeljaju iz mraka haotičnosti“), svi vode ka tom središtu, oko kojeg se okupljaju kao prethodno razbežala vojska. Glavna tema i okosnica ove ispovedne proze jeste svet emocija, čak i kada književnica iskazuje snažnu potrebu da se zaštiti od njihovog naviranja. To su izuzetno pozitivne emocije kada je reč o porodici. Porodica je u Srebrenkinom životu – a sada i u njenoj dokumentarno lirskoj prozi – neiscrpni izvor topline, zaštićenosti, безусловne ljubavi i nesebičnog požrtvovanja. I to u oba familijarna ogranka, i u beogradskom i u tuzlanskom. (Pomenuti, fanatični teča samo je periferni izuzetak.) Kada je društveni plan u pitanju, to vodi idealu tromeđe, života na mestu gde se susreću i žive u punoj slozi ljudi različitih narodnosti i vera. (U pripovesti takva su predratna Pljevlja.)

S druge strane, ovu moguću idilu osujećuje velika plima žalosti kada se život nekog veoma bliskog ugasi i u trenutku sevne svest o bolnom nedostajanju. Srebrenka je od detinjstva živela suočena sa gubicima te najteže vrste. U ratu su joj poginuli ujak i deda u borbi protiv okupatora - dedino streljanje je čak, videli smo, zabeležila filmska kamera – a kada je imala samo tri godine, njen otac, takođe partizan i ugledni komunista, koji će na kraju ipak dobiti *in memoriam* u novinama, odveden je na robijanje u Lepoglavu iz razloga što će se saznati tek kad budu otvoreni arhivi. Odrastala je zato u ženskoj porodici, uz

majku, baku i tetku, koja je za vreme rata takođe stradala, jer je bila logorašica u Baru. Bio je to život u „moru tuge“, a za ranjivu i senzibilnu dušu patnja i bol nisu prolazne muke, koje leči vreme. Naprotiv, za nju će porodični album fotografija vremenom postati porodični ikonostas.

Ovde je potrebna napomena da bi bilo sasvim pogrešno misliti da je proza koja tematizuje emocije već samim tim predodređena da bude sentimentalna ili patetična. Opasnost nesumnjivo postoji ali, ako je pokušaj uspeo, onda je pred nama dosta originalan i težak poduhvat. A Srebrenka čuva dostojanstvo i najličnijih osećanja visoko književnom artikulacijom.

Njeno izričito izjašnjavanje da su svi likovi i događaji u ovoj prozi stvarni, to jest njeni srodnici, te da je težila njihovoj maksimalno vernoj slici, pri čemu joj je prepreka bila samo nedovoljnost informacija o pojedinim članovima porodice, poštelo nas je uglavnom obaveze da, prema dobrim književnoanalitičkim uzusima, uvedemo između nje i sveta pripovesti figuru pripovedača, dakle da govorimo o homodijegetičkom naratoru, glasu u prvom licu, i tako dalje. Ta distinkcija bila bi ovde čisto teorijska. Neizostavno je, međutim, reći bar to da emocije u umetničkom delu, pa i onom dokumentarnog žanra, nisu isto što i emocije u svakodnevnim životnim situacijama i trivijalnoj literaturi, pa makar se istim imenom zvale. One u umetnosti dobijaju univerzalni karakter simbola, a ne posrednika empirijskog osećanja i njegovih fizioloških manifestacija. Autorka nam daje svoju spoznaju, svoj doživljaj i književno specifični **govor o njima**, u osnovanoj nadi da će se odgovor čitaoca naći sa njenim nastojanjem u kreativnoj rezonanci.

Možda je još neophodno napomenuti da su avangardna umetnost i modernizam, iz čvrstih koncepcijskih razloga, ostavili sasvim po strani ili daleko potisnuli u pozadinu dimenziju estetske emocionalnosti. Ona se, međutim, kao i mnogo puta ranije, iz korena obnovila, a posle pomenutog perioda posta izgrađen je i novi instrumentarijum za njenu analizu u psihološkoj kritici sedamdesetih i, kasnije, afektivnoj naratologiji.

Proza Srebrenke Gluhić Ilić pripada, dakle, ovom vremenu. Ona nas upućuje na neke bitne, a nerazrešive antinomije egzistencije, u kojoj kao da je nemoguće svako ravnotežno stanje duše i spokojstvo mira. Recimo, duboka osećanja, kao što je ljubav, koja nas pokreću i čine živim, podižu iznad bilo koje očekivane mere intenzitet bola koji nam zadaje smrt drage osobe. To je traumatično iskustvo o kojem govori Srebrenka Gluhić Ilić u delu koje je neizbežno i refleksivno, jer, kao što je davno primećeno, emocija (reč što vodi poreklo od latinskog *mottere*, kretati se) čini pokretačku snagu mišljenja i moralnog delovanja. Ponor se može prevazići, slutimo, samo ako intenzivna pozitivna osećanja, iznad svega ljubavi, jesu, u izvesnom smislu, kreativna. Možda u smislu da već po sebi jesu postignuće, jesu kreacija.

Ispovest u ovoj knjizi izaziva u nama misao o vrednostima porodične ljubavi i tragičnog ili bar melanholičnog osećanja zbog njenih neizbežnih gubitaka. Da u tome ima uzvišenosti koja ne promiče svetom kao puka senka, možda potvrđuje izreka Marsela Prusta iz *Traganja za izgubljenim vremenom*: „Ljubav izaziva istinska geološka izdizanja misli.“

Djordje Malavrazić